

Samo Kutoš

Vsakdo ima svoje Grmače. Seveda

Dane Zajc: GRMAČE

Založba Mihelač, Ljubljana 1995 (Zbirka Talija)

V svet pod goro Grmače, ki pomembno določa usodo svojih prebivalcev, lahko vstopimo na več načinov. Igro lahko dojamemo kot "moral(ič)no" igro, seveda na najvišji ravni: spletkarski Matija, Sevšek in Kolomč, nekakšni križanci med Jagom na eni ter Rozenkrancem in Gildensternom na drugi strani, skušajo s prevaro prepričati Jura, naj ubije očeta Andraža in si z njimi razdeli Andraževino. Ta spregleda njihovo prevaro, ko sreča Zlatoroga in v noči kamenih strel doživi razsvetljenje. Spelje jih na Grmače, kjer izginejo v goltancu Hude luknje, vratih v zasluženi pekel. Vendar tako niso poravnani še vsi računi: Andraž, za katerega nikoli zagotovo ne izvemo, ali je res pogubil Jurovo mater, na kar je namigovala peklenska trojica, sledi sinovemu glasu/duhu na goro in umre zmečkan pod Bogatinovo skalo. V končnem ozračju propada in zapuščenosti domačije nam skrivnostna Potovka razodene, da je vse uresničitev starodavne prerokbe.

Svet Grmač je arhaični svet vsakoletnega obrednega pobijanja starcev, prevarantskih vil in skrivnostnega Zlatoroga, ki ožge človeka do kosti in ga spremeni v angela maščevalca. Grmače, gora, "zaradi katere smo ali nas ni", kot pravi Andraž na čudovitem začetku drugega dejanja, vabi ljudi s svojim zlatom, ki ga bojda skriva v svojih kamnitih nedrjih, hkrati pa jih straši s svojimi pošastmi. Vendar se prej ali slej vsi znajdejo

na njej, da bi v splošnem ozračju usodnosti in propada kot v kaki starogrški tragediji izpolnili starodavno prerokbo.

V Dedu in preroški Potovki, ki na koncu ostaneta sama sredi poklane živine in razrušene domačije, lahko vidimo glasnika Skupnosti (vaške ali narodne), ki se ne sprašujeta o smislih in nesmislih Grmač, ampak jemljeta propad domačije kot uresničitev prerokbe iz poganskih časov. Prav skozi kontrast s trojico Matija-Kolomč-Sevšek in njeno "drobencljavo" sprijenostjo se toliko bolj pokaže vzvišena mirnost Skupnosti, ki se znebi tako "tistih, ki so se izlegli med nami, a niso iz naših krajev", kot pri-tepenega Laha, ki ga pošlje nazaj k "mamma mia" (narodnozavedni moment v težavnih časih). Vendar v *Grmačah* ne moremo videti le nekakšnega spomenika kermaunerjanskemu gentilizmu, ker lahko že na začetku drame iz Andraževih ust slišimo "Iz roda v rod smrt išče pot", sprevržen citat Otona Župančiča, ki še vedno velja za enega izmed najbolj optimistično aktivističnih slovenskih pesnikov, ki bi torej moral biti (in je morda nekoč vsaj *post mortem* tudi bil) glasnik energije Skupnosti. Andraž si najbolj prizadeva za ohranitev domačije in se ponosno upira Matiji, čeprav je na koncu prav on tisti, ki pokolje svojo živino; v tem smislu je nedvomno najbolj tragična oseba v drami. Resnica Andraževine ni resnica L/ljubezni, kot jo v tradicionalni istrski vasi odkriva moj prijatelj, ampak je resnica smrti in propada.

V *Grmačah* pa lahko vidimo tudi in predvsem zgodbo Jurjevega odrasčanja in zrelosti. Jur je še na začetku drame nekoliko prenapet, še zelen, a povsem pošten mladenič, lahek plen hudičeve trojke, ki ga napelje k očetomoru. Vendar ga pri tem ustavi prav oče Andraž sam (to ni nepomembno). Pred svojo nemočjo se Jur umakne "prek Grmač na Grmače", kjer se v wagnerjanski atmosferi prekali, da od njega ostane le senca njegove sence, okostnjak, kot nekje pravi Potovka. Na Grmačah spozna Resnico – in v imenu te resnice, ki je kajpada *etična*, se vrne v domači kraj, da bi vrnil Zakon v ubožni svet.

Zato kaznuje nabuhle, slepo materialistične, pravljlično hudobne Matijo, Selška in Kolomča. Seveda je kazen njim povsem primerna, z že kar dionizičnim norčevanjem in beganjem, ki jih spremeni v tri blodeče buče, ki bi najraje druga drugo utopile v svoji lastni pokvarjenosti; pa tudi pekel, v katerega se skotalijo, je povsem konkreten boschevski pekel

s cvrčecim oljem, po žveplu smrdečimi peklenščki in vreščanjem pogubljenih.

Prav tako primerna je kazen za Polono, ki ga je zavrnila zaradi pritepenega Laha in njegovih obljub o zlatih darilih. Zdaj pa je zapuščena, ne le brez Lahovega zlata, ampak tudi nepotešena, brez Jura, ki bi ji zacelil rano med nogama, ki jo vsako noč liže mesec. Prav zdaj, ko si (tudi) povsem *telesno* želi Jura, ji ostane le osamljena starost s temo, praznimi glasovi in blebetanjem.

In navsezadnje se računi poravnajo tudi pri Andražu. Tistemu Andražu, ki je verjetno nekoč le bil pridanič, ki je iz mladostnega (samo)izkazovanja nagonov zapustil Jurjevo mater zaradi druge ženske. Nič donjuanovsko ali vsaj pečorinovsko demoničnega, gotovo – le mladostna zaletavost, ki jo skuša Andraž oprati z vzdrževanjem Andraževine, z bojem za materialno preživetje, izroččen – kot vsi drugi – na milost in nemilost strašljivim in preroškim znakom Grmač ter Matijevi pohlepnosti. Še več: skuša se upreti večnemu nenapisanemu zakonu obrednega pobijanja – to je morda tista kreontovska gesta, ki sproži divjanje miši in svinj, ki skubijo polja: kot nekoč Kreon se upre zakonom (predali po-) smrtnih obredov, danih od bogov ali narave.

Kot je ugotovil že Ivo Svetina v gledališkem listu k predstavi, Andraž, ki se upira smrti v imenu preživetja Andraževine, noče ali ne more sprejeti svoje vloge očeta-nosilca Zakona in Resnice, ampak se celo sprašuje, ali sploh je na tem svetu. Tak oče Juru, hamletovsko fanatičnemu iskalcu resnice ne more biti dovolj: najti hoče pravega Očeta, poroka Resnice – ne seveda na Andraževini ali okoli nje, v dolini, podvrženi spletkarstvu, kupčkanju in vsesplošni materialnosti, ampak se mora kot Platonov filozof iz votline povzpeti na "svet, ki ni resničen, a je res": svet Idej "za svetom, / ki ga gledava". In v tem svetu sreča Zlatoroga, poosebitev Zakona, tistega Očeta, za katerega je dobri mož Andraž le cenen nadomestek. In tu se Jur prežge v "prečiščenega okostnjaka" in postane izvrševalec Zakona, angel maščevalec, ki se lahko vrne in vzpostavi red. Da se red vzpostavi s smrtjo, je seveda jasno. Da ta smrt ni le obredna, spravitvena, ampak predvsem pravična smrt, je tudi jasno – več kot pomenljivo je, da Andraž, ki je hotel plodnost in bogastvo Andraževine, umre zmečkan pod Bogatinovo skalo.

Vse kazni so torej pravično odmerjene skladno z grehi posameznika. Vsakdo ima svoje Grmače, kot pravi Andraž: na gori dobi vsak svojo kazen v skladu z menjalno pravičnostjo. *Grmače* so nekakšna *Bildungstragödie* sina Jura, ki ga kamniti zakoni gore spremenijo iz še pubertetno zaletavega negodnika, ki bi drugače lahko postal tak kot oče Andraž, v vzvišenega in nepremagljivega angela maščevalca z ognjenim mečem. Gledalci pa lahko odidemo iz dvorane morda nekoliko omotični od poganske, skoraj rabelaisevske grobosti, s katero se na koncu z uničenjem Andraževine, podvržene pulziranju gole telesnosti in materialnosti, uveljavi Zakon, a vseeno katarzično pretreseni nad njegovo vzvišenostjo.

Seveda pa lahko ugotovimo, da je tudi Zajc (kot pred njim Smole) v mit vnesel – ali odkril – nove razsežnosti, ki njegovo "sporočilo" sprevržejo. Te razsežnosti lahko odkrijemo prav v sporu med Andražem in Jurom. Andraž, zadnji, ki ga premaga moč Grmač, je tudi tisti, ki se jim ne le upira, ampak si drzne podvomiti o njihovi moči: zanj je Zlatorog le gams, in ko Potovka patetično opeva krutost gore, ji zabrusi, da ima vsakdo svoje Grmače. Zakonu Grmač postavlja nasproti "zakone" Andraževine, svojega "vrta" oprijemljive, zemeljske gotovosti kot še najboljše alternative nadzemeljskim, uničevalnim, neoprijemljivim, predvsem pa *negotovim* zakonom Grmač (to je razvidno že v prvem prizoru, ko Zakon zahtevajočemu Juru odgovarja s povsem "praktičnimi" zahtevami po sekanju drv in obdelovanju polja). In njegov dvom je tudi *končni* dvom drame – sama Potovka namreč ne ve, ali niso bile le sanje tiste, ki so popeljale prebivalce Grmač v pogubo.

Navsezadnje: ali nas lahko v svoji pokvarjenosti že kar nebogljenja trojica Matija-Sevšek-Kolomč sploh lahko navda še s kakršnim koli ogorčenjem? Nam ne gre na smeh ob nastopaškem Matiji, ki kot kaka figura iz risank vsem razlaga svojo zlobo ("Kdor je navzkriž z mojimi nameni, ga je treba pospraviti"). Mar se ob končni poti v zaslužen Hudo luknjo skoraj otročje ne norčujemo iz zaslužene kazni treh bedakov, ki se pustijo speljati povsem očitni zvijači in se nato vzajemno pahnejo v vrelo olje, da od njih ne ostaneta niti poslednje vreščanje in preklinjanje? Skratka: bedniki, ki jim je "čas že zdavnaj preštet" in ki jih lahko odpravimo z levo roko. In ali ne prepoznamo v tem omalovaževanju značilne obrambne reakcije v slogu "Saj vse skupaj ni niti omembe vredno,

vse je prazen nič, ki bo izginil kar sam od sebe"? Ne predstavljajo Matija, Kolomč in Sevšek tisti najvulgarnejši, bebavi, nagravnji, večni preostanek, ki ga *mora* izbrisati gesta, ki omogoči vzpostavitev "pravega" Jaza: Jurova gesta poistovetenja s kamnitimi zakoni Grmač, ki omogoča vzvišene besede – pa čeprav za ceno propada.

Se nam v tej luči zakon Grmač pokaže ne kot vzvišeni, eterični, božji-naravni zakon Ideje, ampak kot požrešna luknja, goltanec, katerega nenasitno požrešnost mora potešiti Jur, ki opravi svoje iztrebljevalsko delo, da lahko pridejo mrhovinarji na svoj račun? Mar ni resnica Zlatoroga, kar morata na koncu priznati oba starca modrijana, le "pozlačena resnica", ki je resnica lastnega razkroja, ob katerem si lahko le zmišljujemo lepe besede in podobe za njegovo oplemenitenje, tako da Potovski ne preostane drugega, kot da bebavo ponavlja nekakšno prerokbo?

A to je le en vidik. In, kot pove že naslov tega zapisa, je drugih še veliko.